

**JEZIK, KNJIŽEVNOST I
EMPATIJA**

**LANGUAGE, LITERATURE, AND
EMPATHY**

Četrnaesta međunarodna naučna konferencija: *Jezik, književnost i empatija*, 30–31.
maj 2025, Alfa BK Univerzitet, Beograd
Fourteenth International Conference: *Language, Literature, and Empathy*, 30–31
May, 2025, Alfa BK University Belgrade

Beograd, 2025. | Belgrade, 2025

JEZIK, KNJIŽEVNOST I EMPATIJA: Zbornik radova sa Četrnaeste međunarodne konferencije Fakulteta za strane jezike, održane 30. i 31. maja 2025. godine
LANGUAGE, LITERATURE, AND EMPATHY: Proceeding of the Fourteenth International Conference at the Faculty of Foreign Languages, 30–31 May, 2025

Štampanje ovog zbornika pomoglo je Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije. | This book of proceedings is financed by the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia.

Urednice | Editors

prof. dr Tijana Parezanović (Alfa BK Univerzitet) | Prof. Tijana Parezanović, PhD (Alfa BK University)

doc. dr Milena Stojanović (Alfa BK Univerzitet) | Milena Stojanović, PhD, Assist. Prof. (Alfa BK University)

msr Jovana Čaprić (Alfa BK Univerzitet) | Jovana Čaprić, MA (Alfa BK University)

Izdavač | Publisher

Alfa BK Univerzitet | Alfa BK University

Za izdavača | For the Publisher

prof. dr Jovan Veselinović, rektor Alfa BK Univerziteta | Prof. Jovan Veselinović, Rector of Alfa BK University

Priprema za štampu | Print Preparation

dr Tijana Parezanović, mr Vladimir Šašo

Mesto i godina | Place and year

Beograd, 2025. | Belgrade, 2025

Štampa | Print “GLAMUR” d.o.o.

Tiraž | Print run 150

Ova publikacija je otvorenog pristupa koji se distribuira pod uslovima Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

DOI broj zbornika: 10.46793/LLE25

ISBN- 978-86-6461-094-0

Contents | Sadržaj

Jelena Jovanović Simić, LINGVISTIČKI I STILISTIČKI ASPEKTI PROUČAVANJA EMPATIJE U SRPSKOM JEZIKU	10
Nune Ayvazyan, ARTIFICIAL EMPATHY: THE PROMISE OF AI IN HUMAN COMMUNICATION	22
Andrea C. Valente, CAN CHATBOTS TEACH STUDENTS EMPATHY?	35
Rafael Jiménez Cataño, EMPATHY: MORE TEACHING THAN LEARNING FOR GREATER HUMANITY	48
Svetlana Velimirac, OD EMPATIJE DO PODVIGA: MEJBEL STOBART U SRBIJI TOKOM PRVOG SVETSKOG RATA.....	60
Milica Bulatović, EMPATIJA I HANSENOVA BOLEST U SAVREMENOJ KNJIŽEVNOSTI: PERSPEKTIVA USMERENA NA ČOVEKA	70
Nina Savčić, STATUS IMENICE „IZAZOV” I KOMUNIKATIVNE POSLEDICE RASPROSTRANJENE UPOTREBE	83
Aleksandra Đorđević, FLUIDNE GRANICE DIJASPORIČNOG IDENTITETA: KOSA KAO PARADIGMA RASE U ROMANU <i>AMERIKANA</i> ČIMAMANDE NGOZI ADIČI	94
Zorica Lola Jelić, A PRESENTIST APPROACH TO THE THEORY OF NARRATIVE EMPATHY IN THE NOVEL <i>ALIEN CLAY</i> BY ADRIAN TCHAIKOVSKY	109
Andreina Grgarević, VITGENŠTAJNOV ARGUMENT PROTIV PRIVATNOG JEZIKA	119
Aleksandar Ćuković, „POBJEDINO” IZVJEŠTAVANJE O IZBJEGLIČKOJ KRIZI U CRNOJ GORI 1995. GODINE KAO PRIMJER EMPATIČNOG DISKURSA	132
Maša Petrović, ZAŠTO SAOSEĆAMO SA ALIJOM ĐERZELEZOM, MUSTAFOM MADŽAROM, ČELEBI HAFIZOM I KARAOZOM – EMPATIJSKI ODGOVOR ČITALACA NA NEGATIVNE JUNAKE PROZNIH OSTVARENJA IVE ANDRIĆA.....	143
Mladen Radulović, MILOSRĐE KAO KLJUČ HRIŠĆANSKE ALEGORIJSKE HERMENEUTIKE POETSKOG TEKSTA ŠEKSPIROVOG <i>MLETAČKOG TRGOVCA</i>	157
Ivana Živković, THE ROLE OF POETRY IN EDUCATION: DEVELOPING EMPATHY THROUGH LITERARY EXPERIENCE	173
Nikolina Šurjanac Mićanović, NARATIVNA EMPATIJA PREMA ŽRTVAMA KOLEKTIVNO NESVESNOG U PRIPOVETKAMA „VETAR“ I „ŠVABICA“ LAZE LAZAREVIĆA	185
Tamta Amiranashvili, EMPATHY IN KAZUO ISHIGURO’S <i>NEVER LET ME GO</i>	199
David Grčki, KNJIŽEVNOST, FILM I FIKCIJSKI LIKOVI.....	211

Tatjana Dumitrašković, EMPATIJA KAO IZVOR MOTIVACIJE U UČENJU I NASTAVI STRANOG JEZIKA	224
Milica Golubović Tasevska, Miloš D. Đurić, EMPATHY IN FRIEDRICH NIETZSCHE, PAUL RÉE, AND LOU VON SALOMÉ'S <i>CORRESPONDANCE</i>	235
Georgina Balla, EMPATIJA I ODNOS NASTAVNIK-ĐAK NA DRUŠTVENIM MREŽAMA.....	251
Emilia Szabo, PRENOS EMPATIJE U DIGITALNOM JEZIKU	263
Isidora Belić, KROZ JEDNO OKO DRUGOG: EMPATIJA I KONSTRUKCIJA IDENTITETA U <i>KIKLOPU</i> RANKA MARINKOVIĆA	274
Ana Jović, EXPLORING TEACHERS' SELF-PERCEPTION OF EMPATHY IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING.....	287
Aleksandra Joličić, ZLO I EMPATIJA U ŠEKSPIROVIM TRAGEDIJAMA: HAMLET, OTELO, KRALJ LIR I MAGBET.....	297
Inna Petrova, COGNITIVE ANALYSIS OF BINOMIALS IN LITERATURE: BRIDGING GAPS IN EMPATHY AND UNDERSTANDING.....	311
Miloš D. Đurić, EMPATHY IN LYTTON STRACHEY'S <i>ELIZABETH AND ESSEX</i>	324
Sumie Akutsu, A USE OF PARALLEL CORPUS ON LEXICAL ANALYSIS: MEANINGS, TRENDS, AND CONTEXTS	338
Peace Chinwendu Israel, Fidelis N. Echendu, LANGUAGE, EMPATHY AND COMMITMENT IN NIGERIAN CIVIL WAR WRITING: PERSPECTIVES FROM AKACHI ADIMORA-EZEIGBO'S <i>ROSES AND BULLETS</i>	357
Dragana Ilić, Katarina Lazić, Olivera Ilić, EMPATIJA U NASTAVI ENGLESKOG JEZIKA STRUKE KROZ PRIZMU PROGRAMA ZA STUDENTE PEJZAŽNE ARHITEKTURE	377
Tijana Parezanović, Milena Stojanović, Jovana Čaprić, EMPATIJA KAO TEORIJA PREVOĐENJA	395
Aleksandra Panić, AFEKTIVNA EMPATIJA U FRAGMENTIMA: TUGA, SEĆANJE I ZAJEDNIČKO OZDRAVLJENJE U DELU <i>ZOVITE ME ESTEBAN LEJLE KALAMUJIĆ</i>	412
Dharti Sharma, Barnali Chetia, EMPATHY ON SCREEN: THE EVOLUTION OF QUEER VOICES IN INDIAN FILM.....	426
Ida Jović, EMPATIJSKO ČITANJE ROMANA „KAMEN I SENKA“ I „NEVINI“ BURHANA SONMEZA	437
Jelena Pavlović Jovanović, Danijela Milčić Đošić, METOD IDEALNOG ČITAOCA KAO PODSTICAJ ZA RAZVOJ EMPATIJE U NASTAVI KNJIŽEVNOSTI UZ PRIMENU VEŠTAČKE INTELIGENCIJE I DIZAJNERSKOG MIŠLJENJA	448
Nataša Šofranac, SHAKESPEARE AND EMPATHY	466

Milena Vladić Jovanov, OD OSEĆANJA DO SA/OSEĆANJA U FILMSKOJ FRANŠIZI <i>DŽOKER</i> I <i>DŽOKER: LUDILO UDVOJE</i>	481
Mina Disić, EMPATIJA U „DOKTORU FAUSTUSU” IZ UGLA FILOZOFIJE ŽAKA DERIDE	500
Márta Törteli Telek, SVET BAJKI I RAZVOJ EMOCIONALNE INTELIGENCIJE	512
Elena Borisova, EMPATHY IN ADVERTISING	523

Maša Lj. Petrović

masapetrovic01084@gmail.com

Institut za srpsku kulturu Priština – Leposavić

<https://orcid.org/0009-0009-3446-5467>

Originalni rad;¹ DOI: 10.46793/LLE25.143P

ZAŠTO SAOSEĆAMO SA ALIJOM ĐERZELEZOM, MUSTAFOM MADŽAROM, ČELEBI HAFIZOM I KARAOZOM – EMPATIJSKI ODGOVOR ČITALACA NA NEGATIVNE JUNAKE PROZNIH OSTVARENJA IVE ANDRIĆA

Sažetak: Cilj rada jeste da, oslanjajući se na dostignuća afektivne naratologije i pojedine fenomenološke teorijske uvide, odgovorimo na pitanje zbog čega se javlja fenomen čitalačke empatijske reakcije prema negativnim osećanjima i stanjima likova u Andrićevim pripovetkama „Put Alije Đerzeleza” (1920), „Mustafa Madžar” (1923), „Trup” (1936) i romanu *Prokleta avlija* (1954). Naša namera je da posredstvom afektivnog čitanja i analitičko-sintetičkog pristupa navedenim delima srpskog nobelovca rasvetlimo šta u negativnom ponašanju aktera fikcionalnog sveta provocira pozitivnu emocionalnu reakciju čitalaca, kao i koje Andrićeve narativne tehnike, ostvarene u datim pripovetkama i romanima, doprinose razvoju empatijskog odgovora čitaoca i jačaju empatijski potencijal likova i narativnih situacija. Uzimajući kao građu za istraživanje prozna ostvarenja nastala na početku pišćeve karijere i ona koja se mogu svrstati u fazu poznog stvaralaštva, želja nam je da se na primerima iz teksta pokaže kako se, bez obzira na poetičke mene stvarao, empatijski odgovor prema pročitanoj nije suštinski promenio, što je još jedan od dokaza umetničke vrednosti i posebnosti Andrićevog stvaralaštva.

Ključne reči: empatijski odgovor čitalaca, afektivna naratologija, negativni junaci, Ivo Andrić, prozna ostvarenja.

---

¹ Rad je napisan u okviru naučnoistraživačkog rada NIO po Ugovoru sklopljenim sa Ministarstvom nauke, tehnološkog razvoja i inovacija RS broj: 451-03-136/2025-03 od 27. januara 2025. godine.

Abstract: WHY WE SYMPATHIZE WITH ALIJA ĐERZELEZ, MUSTAFA MADŽAR, ČELEBI-HAFIZ AND KARADOZ – READERS' EMPATHIC RESPONSE TO THE NEGATIVE HEROES OF IVO ANDRIĆ'S PROSE WORKS

The aim of the paper is to, relying on the achievements of affective narratology and certain phenomenological theoretical insights, answer the question of why the phenomenon of reader empathic reactions to negative feelings and states of characters occurs in Andrić's stories "The Path of Alije Đerzelez" (1920), "Mustafa Madžar" (1923), "Trup" (1936) and novel *The Damned Yard* (1954). Our intention is to shed light, through affective reading and an analytical-synthetic approach to the aforementioned works of the Serbian Nobel laureate, on what in the negative behavior of the actors of the fictional world provokes a positive emotional reaction in readers, as well as on which Andrić's narrative techniques, implemented in these stories and novels, contribute to the development of the reader's empathic response and strengthen the empathic potential, characters and narrative situations. Taking as material for research prose works created at the beginning of the writer's career and those that can be classified as the late phase of his work, we wish to show, using examples from the text, how, regardless of the author's poetic ego, the empathetic response to what he has read has not fundamentally changed, which is another proof of the artistic value and uniqueness of Andrić's work.

Keywords: empathetic response of readers, affective narratology, phenomenology, negative heroes, Ivo Andrić, short stories, *The Damned Yard*

* * * * *

Kako je razvoj kognitivnih književnih studija prepoznao značaj emocija i vidljivost uticaja književnosti na čitaoce i na stvarni svet u kojem oni žive sa književnošću i iznova kritički sagledao uvide teorije recepcije i ulogu čitaoca u estetskom receptivnom trouglu, pažnju proučavalaca pisane reči sve intenzivnije je okupiralo pitanje emotivnog odgovora koji čitaoci razvijaju spram pročitano g teksta. Posebice su se afektivni naratolozi početkom dvadeset prvog veka upustili u dublje izučavanje ovog fenomena, naglašavajući da je emocionalni odgovor čoveka univerzalan (Kin, 2007: 9), te da se mogu raspoznati njegova dva načelna tipa: frustracija i empatija. Budući da je empatija, definisana kao „posredovano, spontano deljenje afekata, koje može biti izazvano emotivnim stanjem neke osobe, slušanjem ili čitanjem o nečijem stanju” (Kin, 2007: 4), fenomen relevantan mnogim naučnim disciplinama, i afektivni naratolozi su svoja istraživanja mahom usmerili ka razvijanju alata za proučavanje čitalačke empatije. Oni ističu da ne treba dovoditi u pitanje mogućnost čitalaca da empatišu sa fikcionalnim književnim likom, jer „mi sa namerom i željom ulazimo u svet fikcije [...] i vapimo za sigurnim mestima – za ljubavlju i istinom u koje možemo večno verovati. Fikcija zadovoljava tu potrebu baš zato što znamo da

je laž” (Nel, 1988: 56). Ovi teoretičari veruju da čitanje književnog dela i imaginacija posredstvom preuzimanja uloga bliskih fikcionalnim likovima otključavaju čitaočev um za iskustva, dileme, epohe, mesta i situacije koje bi inače bile zaključane za njih (v. Kin, 2007: 9), što je izuzetno važno za razumevanje mogućnosti čitalaca da razviju empatijski odgovor prema negativnim književnim junacima, antijunacima, ubicama, nasilnicima i psihički devijantnim likovima.

Pomalo je neočekivano da je ta pojava empatijske reakcije prema negativnim junacima i njihovim postupanjima, koja se etički kose sa principom dobra, zastupljenija u odnosu na empatijski odgovor provociran pozitivnim delovanjima i karakterima, uprkos tome što se sa zlim i izopačenim postupanjima čitaoci ne identifikuju (v. Božić, 2020: 303). Ipak, moguće razjašnjenje ovog receptivnog fenomena krije se u uverenju da „privlačna snaga negativnog junaka jeste specifičan oblik u kome se izražavaju čitaočeva etika i čitaočevo osećanje saučešća. Pravdajući negativnog književnog junaka čovek pokazuje ono što je dobro u njemu samom” (Milošević, 1965: 10). Dakle, osnovno polazište jeste da se čitalac ne identifikuje i ne poistovećuje sa lošim karakternim osobinama i postupcima junaka, već da on ispoljava razumevanje bez obzira na razlike koje postoje između njega i junaka, prepoznajući „minimum elemenata identiteta, situacije i osećanja” (Kin, 2007: 12). To prepoznavanje moguće je zahvaljujući raznovrsnim narativnim tehnikama, koje mogu biti uže naratološke, ali i šire jezičko-stilske. Njima pripovedač i implicitni autor osnažuju empatijsku potentnost pojedinih aktera i same radnje, te učvršćuju čitalački dodir i blagonaklono poimanje „negativaca”. Zato se kao ključni cilj našeg rada nameće interpretacija empatije koju čitaoci osećaju prema negativnim junacima Andrićevih pripovedaka „Put Alije Đerzeleza” (1920), „Mustafa Madžar” (1923), „Trup” (1936) i romana *Prokleta avlija* (1954), a samim tim i analitičko-sintetička potraga za narativnim i jezičko-stilskim elementima, koji su karakteristični za piščevu poetiku i koji najviše doprinose izazivanju empatije kod čitalaca. Zaranjajući u književni tekst i markirajući reprezentativne odlomke, u radu nastojimo da demonstriramo šta je to u pripovedanju o Aliji Đerzelezu, Mustafi Madžaru, Čelebi-Hafizu i Karađozu toliko privlačno čitalačkoj pažnji i toliko ekspresivno da mi razvijemo empatiju prema njima, iako sami nismo deo turske imperijalne vojske, nismo ratnici i nasilnici, upravnici istražnog zatvora ili ljudi s one strane zakona.

Empatija prema krvnicima i nasilnicima ili zalutalim ratnicima u svetu običnih ljudi

U brojnim tumačenjima Andrićeve prve *prave* pripovetke, kako se neretko imenuje pripovetka „Put Alije Đerzeleza”, pogotovu noviji proučavaoci insistiraju na sagledavanju karakterizacije glavnog junaka „izvan optike ružičastih naočari i

Maša Lj. Petrović

prikazuju ga kao negativističku figuru sklonu zlu i nasilju” (Petrović, 2023: 141), prevashodno ga imenujući „nasilnikom i krvnikom” (Đukić Perišić, 2012: 240). Njihova interpretacija ne izaziva čuđenje, budući da narator trećeg lica od samog početka pripovetke insistira na predstavljanju Alije Đerzeleza kao velikog ratnika „koji se borio, ubijao, ubirao ratni plen i činio druga zlodela” (Petrović, 2023: 141), ali ono što je začudno jeste zbog čega takav antijunak okupira pažnju čitalaca i nagoni ih da osete i razumeju emocije koje on doživljava, a potom i da opravdaju njegove postupke. Čini se da empatiju ne izaziva činjenica da je Đerzelez epski heroj, „da je nosio slavu mnogih megdana i snagu koja je ulijevala strah” te da su „svi bili čuli za njega, ali ga je malo ko vidio, jer je on projahao svoju mladost između Travnika i Stambola” (Andrić, 2012: 15), nego njegova ljudska dimenzija i njegov „pad”, koji se ispoljavaju kada siđe sa konja i nađe se među ljudima.

Stoga se može reći da je prvi trenutak u kojem pripovedač počinje da budi saosećanje u čitaocima narativna epizoda posvećena ponašanju ljudi okupljenih u hanu prema ovom književnom junaku. Čitaoci uočavaju da je junak alijeniran iz sredine višegradskog hana jer ne uspeva da se uklopi u nju, a pripovedač dodatno utiče na njihova osećanja, potcrtavajući da je Đerzelez formativne godine, godine mladosti u kojoj se usvajaju kulturološki i socijalni obrasci ponašanja, proveo na ratištima od Travnika do Istambula. U tom svetlu razvijanja sposobnosti da Alijino ponašanje posmatramo iz perspektive „oduzete mladosti” i nesnađenosti među mirnodopskim civilnim kolektivom, indikativan je sledeći odlomak:

Sad kad je sišao sa konja, kao s nekog pijedastala, poče da se gubi strah i respekt, i kao da se izjednačio s ostalima, počеше mu prilaziti i započinjati razgovor [...] za nekoliko dana posve je iščezao čarobni krug oko Đerzeleza; jedan po jedan približavali su mu se ovi bjelosvjetski ljudi s nesvesnom željom da se s njim izjednače, ili ga podrede sebi. A Đerzelez je s njima pio, jeo, pjevao i kockao se (Andrić, 2012: 15).

Čitalac reaguje na ovakve opise junaka i reakcije njegove okoline i počinje da deli sa Đerzelezom osećanja bespomoćnosti i nerazumevanja okolnosti koje su ga zadesile. Postaje mu žao što njegovo ponašanje kolektiv ne tumači kao ispoljavanje sličnosti, već kao poziv za dehumanizovanje, ismevanje i ruganje. Takođe, on razume da je Aliji teško da razgovara sa ljudima i da je taj zastoj u komunikaciji prouzrokovan, sa jedne strane, doslovnim nepoznavanjem jezika i naginjanjem na arnautski, odnosno, simboličkim izostankom reči kod „čovjeka djela” (Andrić, 2012: 15). U takvu poziciju saosećanja svesno ga „uvlači” pripovedač, razvijajući poređenje Đerzeleza sa kunićem, životinjom koja refleksno izaziva asocijacije na nezaštićeno, ugroženo biće.

Kako radnja odmiče, pripovedač u fokus postavlja junakovo nesnalaženje u odnosu sa ženom i nemogućnost odgovarajućeg i društveno prihvatljivog načina

artikulisanja sopstvenih emocija strasti, požude i ljubavi. Opisuje kako Alija naivno želi da je poseduje ženu „kao što je posedovao brojne ratne trofeje i da se pod silinom njegovog dodira i snagom požude njene kosti lome, što odslikava nasilničku prirodu i potvrđuje proosećanu tamnu stranu karaktera, koja je u svakodnevnom mimodopskom opštenju ispoljena prema ženi” (Petrović, 2023: 141). Dok kod njegove okoline ovakvo postupanje izaziva (pod)smeh, a kod kritičara potrebu da ga imenuju nasilnikom, pripovedaču polazi za rukom da u čitaocu izazove empatiju. Primetno je da pri tome pripovedač komentarima „svi se krive od smijeha” i „momčić što poslužuje mu se krevelji iznad glave” (Andrić, 2012: 16), sugerše emotivni odgovor dijametralno drugačiji od onog koji zapravo želi da postigne kod čitalaca.

Osim pažljivog oslikavanja junakove predistorije, koja pruža psihološku motivaciju nasilničkog ponašanja prema ženi i otkriva da je nasilje sublimacioni model ponašanja, čitalačka empatija se razvija i zahvaljujući postojanom insistiranju pripovedača na oslikavanju unutrašnjeg emotivnog horizonta junaka u kojem dominantno mesto pripada boli i patnji. Mi uosećamo njegovu duševnu bol i jasno percipiramo „tugu i onu gnjevnu odluku s druma da neće u svojoj blizini više nikad „ništa što je žensko... Ni mačke! ... Ni mačke!” (Andrić, 2012: 18). Iako se s etičkog aspekta ne slažemo sa Đerzelezovim odnosom prema ženi, rekonstrukcija njegovog unutrašnjeg sveta i jasan odgovor na pitanje zašto je on takav i zbog čega čini to što čini, produbljuju naše emotivno vezivanje za junaka. Psihologizacijom, koja je poetički znak raspoznavanja Ive Andrića i koja je „prethodnih dvesta godina bila prestižno svojstvo umetnički cenjene književnosti jer uključuje identifikaciju, empatiju, etičko slaganje, simpatiju i druge vidove emocionalnog vezivanja za junaka, koje čitalac snažno brani” (Stokvel, 2002: 152), ovaj narativ o Đerzelezovom odnosu prema ženama postaje razumljiv i prihvatljiv čitaocu koji na svet gleda iz pozicije samog junaka.

Na sličan način narativna empatija se provocira i u pripoveci „Mustafa Madžar”, „jednoj od najpoznatijih i umetnički najuspelijih Andrićevih pripovedaka u kojoj pripovedač biografiju *negativnog junaka* prati sa objektivizmom i distancom hroničara” (Đukić Perišić, 2012: 240). Kao i u prethodno analiziranoj pripoveci, *uosećanje*² nije izazvano datošću da je Madžar „najveći junak u banjalučkom boju” (Andrić, 2012: 44), da je „čovjek delatelnog principa, ratnik o čijem junaštvu se pronose glasovi, onaj koji se snagom i hrabrošću izdvaja od drugih, posežući za arsenalom najsurevijih, krvoločnih, nasilnih postupanja i ističući se u odnosu na

---

² Termin *uosećanje* u vezi je sa teorijom narativne empatije Suzan Kin, koja u svojim studijama uspostavlja razliku između *saosećanja* kao vida kognitivne empatije i *uosećanja* kao tipa empatijskog odgovora u kojem je izraženija afektivna komponenta (v. Kin 2007: 5).

Maša Lj. Petrović

ostale ratnike u Rusiji, Slavoniji i Bosni” (Petrović, 2023: 143), već njegovom ljudskom dimenzijom. Narativna tehnika koja najviše doprinosi održavanju empatije jeste psihologizacija, na osnovu koje se rekonstruiše da je junak, zbog transformacije uzorne očinske figure, oca-gospodara koji svojom suštinom ima poslednju reč o smislu dobra i zla, života i smrti, pravednog i nepravednog (v. Rekalkati, 2014: 11) u oca pijanca i rasipnika, kao i lošeg odnosa sa bratom nakon očeve smrti, u formativnim godinama mnogo patio i stradao. Izazovan životni put odrastanja utiče na čitaoce i navodi ih da na Madžara gledaju iz drugačije vizure.

Bez obzira na to što je čitalac svestan da je odlazak u vojsku, u borbe izmenio Mustafu i da je on postao „sav ostrvljen u zlu i zatočen u nasilju” (Đukić Perišić, 2012: 239), empatiju prouzrokuje pripovedačevo insistiranje na nemogućnosti junaka da se izbori sa svojim emocijama, sa tugom, egzistencijalnim strahom i nepoverljivošću u ljude, koja dovodi do vidnog narušavanja psihičkog stanja. Strah koji Mustafa oseća po povratku iz banjalučkog boja posledica je spoznaje da je u svakoj borbi sam, da ne može da se osloni na drugoga baš kao što nije mogao da se osloni na svoju porodicu, da je većma okružen neprijateljima i kukavicama, da je, kako on sve to apstrahuje u monomansku maksimu, „Svijet pun gada” (Andrić, 2012: 45). Madžara nagrizažu zlodela iz prošlosti i u san mu dolaze slike ruskih dečaka koje je njegov odred silovao posle borbi na Krimu, slike pobijenih i unakaženih. Zbog ovih zverskih dela čitaoci bi trebalo da osećaju gađenje prema njemu, da im ona izazivaju prezir i osudu, ali oni umesto toga iznalaze opravdanja za Mustafu, jer pripovedač akcentuje da samog junaka ta dela proganjaju, da su utisnuta duboko u podsvesni deo njegove ličnosti i da se reflektuju podjednako i na psihičkom i na somatskom nivou. Zato čitalac i razume njegovu odluku da poništi sva etička, društvena i verska načela i da postane onaj koji će uređivati svet oko sebe, onaj koji će se ubijanjem i nasiljem boriti sa zlom, lažima i obmanama, baš kao što je to činio i u ratu.

Gotovo refrenskim ponavljanjem Mustafinog mota „Svijet je pun gada”, pripovedač održava psihološku motivaciju i iznova podseća čitaoce da su veliki uticaj na Madžarevo ponašanje imale okolnosti koje su dovele do razvoja posebne psihičke manije, ali i ljudi koji su bili zli prema njemu i za koje je osećao da ga proganjaju i na javi i u snu. U naraciji se posebno izdvajaju epizode Madžarevog sna, u kojem ga hajduci varaju u borbi i ubistva Aduselambega, koje je počinio ljut što beg preuveličava svoja junaštva. Narativni pasaż:

U tišini, suspregnuta daha, ču mekan i siktav ton: to beg vadi nož iz korica. Najednom, kao da ga to sjeti krvavoj mržnji on pomisli opet: koliko gada ima na ovome svijetu! Ali to samo časak, i odmah se sabra i odmjeri i sračuna položaj
(Andrić, 2012: 48),

putem intenzivnog unutrašnji doživljaj lika u trenutku životne pretnje, otvara prostor za duboku empatiju čitaoca prema junaku, jer čitalac neposredno učestvuje u njegovom strahu, napetosti i borbi za samokontrolu. Mada se kod junaka javlja kratkotrajna, surova misao obojena mržnjom, ona je predstavljena kao impulsivna i ljudski razumljiva, što dodatno približava čitaocu njegovu unutrašnju dramu i humanost. U tom smislu, Andrićev većma ekonomičan, ali emotivno veoma snažan stil, omogućava čitaocu da, iznutra posmatrajući situaciju, oseti pomešanost straha, opasnosti i unutrašnje snage junaka u suočavanju sa neposrednom pretnjom.

Na osnovu iznete analize pripovedaka „Put Alije Đerzeleza” i „Mustafa Madžar” može se zaključiti da ova Andrićeva prozna dela ne pružaju moralni sud o negativnim junacima. Ona čitalačku pažnju usmeravaju ka razumevanju kompleksnih psiholoških motiva koji stoje iza nasilja i nasilničkog ponašanja. Mada su i Đerzelez i Mustafa Madžar predstavljeni kao krvnici i ratnici koji su u svom životu činili zlo, pripovedač im, ne demonizujući ih, pridaje ljudske osobine, sa ciljem da kod čitaoca probudi empatiju. Stoga, emotivna reakcija nastaje u odnosu prema njihovim slabostima, nesposobnosti da se prilagode mirnodopskom životu i nesporazumima sa okolinom. Andrić ih izvodi iz mita i legende i uvodi u svet običnih ljudi, čime im oduzima epsku nepogrešivost, ali im vraća ljudsku složenost, koja privlači čitalačku publiku. Osim toga, posebnu ulogu u izazivanju empatije igra tehnika psihologizacije, koja omogućava čitaocu da pronikne u unutrašnji svet junaka, u njihovu patnju, frustraciju i osećaj bespomoćnosti. Time se nasilnici prikazuju kao žrtve istorijskih i ličnih okolnosti, a ne kao apsolutni nosioci zla. Pripovedač svesno postavlja čitaoca u poziciju unutrašnje identifikacije, pozivajući ga da prevaziđe osudu i razvije razumevanje. Tako u svetu u kojem književni junaci više nisu heroji, nego nesnađeni i traumatizovani ljudi, empatija postaje etički gest čitaoca, a literatura prostor njenog razvijanja.

Empatija prema božijem osvetniku ili njegovom kažnjeniku

Posle nešto manje od dve decenije od objavljivanja pripovetke „Mustafa Madžar”, pisac će ponovo u pripoveci „Trup” u liku Čelebi-Hafiza „pokrenuti pitanja rušilačke moći mračnih i misterioznih, zlih i nasilnih sila u čoveku” (Petrović, 2023: 144), a pred proučavaocima književnosti će se opet postaviti pitanje kako je moguće da čitaoci saosećaju s nekim ko ubija i ruši sve pred sobom. Potencijalni odgovor skriva se u narativnoj strukturi, koja je u ovoj pripoveci znatno složenija u odnosu na prethodne dve, jer se umesto sveznajućeg pripovedača naracija posreduje štafetnim modelom pripovedanja, u kojem učestvuju primarni, sekundarni i tercijarni pripovedač. Primarni pripovedač jeste mladić koji, na osnovu sopstvenog sećanja, čitaocu prenosi priču koju je čuo od fra Petra, sekundarnog pripovedača, a koji je sam tu priču slušao za vreme svog progonstva u Akri od jednog sluge glavnog

Maša Lj. Petrović

junaka, Čelebi-Hafiza. Ova višeslojna struktura naglašava kretanje i prelamanje priče kroz različite svesti, omogućavajući da se ona ispriča sa više emocionalne dubine, čime čitaocu biva približena intenzivna unutrašnja drama junaka. Umesto uobičajene distanciranosti Andrićevog sveznajućeg pripovedača, ovakav način pripovedanja podstiče snažniju empatiju, jer se čitalac oseća kao svedok intimne i neposredne ispovesti, što povećava saosećanje prema junaku i jača razumevanje složenosti njegovog moralnog pada. I afektivni naratolozi veruju da takva kompleksna „narativna prezentacija izaziva jači efekat na naša uverenja o emocijama i književnim junacima” (Hejkmalder, 2004: 98) i da, brehtovski rečeno, uzrokuje *emocionalnu infekciju* odnosno automatski transfer emocije na čitaoce (v. Breht, 1964: 14–17).

Osim na ovom pripovednom modelu, stimulacija empatije zasniva se i na portretisanju i psihologizaciji junaka. Počev od uvodne kvalifikacije: „Tu sam vidio jednog čovjeka koji je bio živi spomenik nesreće i slika svih zala koja vrebaju živo čeljade” (Andrić, 2012: 207), čitaocima se, u hiperbolično-tragičnom tonu, sugerije da je Čelebi-Hafizu potrebno pristupiti sa posebnim oprezom i velikom dozom empatije, jer on obitava na ovome svetu samo kao primer da je „dobra manje pod ovim nebom pod kojim živimo” (Andrić, 2012: 207) i živa opomena drugima na zlo koje vreba čoveka. Portretna deskripcija: „ljudska prilika u žutoj i zelenoj anteriji do same zemlje, na njoj glava sa bijelim kaučukom, ama nema ni ruku ni nogu, samo trup” (Andrić, 2012: 208), sažeto, ali snažno predstavlja Hafiza kao gotovo neljudsku figuru. Iako simbolika boja njegove odeće implicira živost, junak više naliči na utvaru, budući da se sintagmom *samo trup* ističe krajnja degradacija njegovog tela, ali se i simbolički označava gubitak moći, identiteta i funkcije. Akcentuje se da čovek koji je nekad delovao sada postoji samo kao nemo, beživotno svedočanstvo i kao posledica svojih (zlo)dela. Upravo takav prizor, koji kombinuje fizičku deformaciju i simboličku prazninu, izaziva snažno saosećanje kod čitaoca, jer on prepoznaje u tom telu pad i duboku ljudsku patnju.

No, pripovedač se ne zaustavlja na tome, već uspostavljenju empatiju osnažuje retrospektivnim pripovedanjem o kompleksnoj porodičnoj istoriji i neobičnoj mladosti junaka. Naime, Čelebi-Hafiz je živio u bogatoj stambolskoj porodici, poreklom iz Sirije, koja je pre četiri generacije iz nje proterana. Kada je od sultana stigao poziv da se umiri ustanak u Siriji, Hafiz je taj zadatak preuzeo na sebe. Znajući da je to bila njegova prilika da se osveti za progonstvo svoje porodice, čitaoci svesno žmure na činjenicu da se u toj borbi ispoljava ogromno nasilje, što pripovedač opisuje na sledeći način: „Hafiz je gazio i ostavljao sve za sobom i jurio samo za životima kao za lovinom” (Andrić, 2012: 208). Premda nastoje da na svet gledaju njegovim očima i da istinski razumeju zbog čega tako postupa, u čitaocima se gomilaju ista pitanja koja muče i njegovo okruženje, pitanja kako je i zašto od školovanog, mirnog i poslušnog mladića, postao nasilnik, ubica i krvoločni ratnik:

U svojoj nevolji, svijet se pitao kako se od onog bojažljivog softe sa obrazima kao krv i mlijeko napravi zmaj što kolje i davi, i ne može da zaspi dok nebo nad njim nije crveno od požara. Kakve su to škole koje je izučio i knjige koje je čitao? U kojoj se medresi ovakav nauk daje? I ko je, i kada, usadio ovu mržnju u njega, i otkud ova vatra kojom sve sažiže i ruši, a nit se zamara nit dogorjeva. Pitali su se ljudi tako, ne znajući zašto se pitaju i nikad ne nalazeći odgovor. I molili su se bogu, ne što su se nadali pomoći, jer je bog tad još bio na Hafizovoj strani, nego što Hafizu nije vrijedilo moliti se (Andrić, 2012: 209).

Ne slučajno, unutar pobrojanih dilema i retorskih pitanja, poredbenom analogijom sa pokvarenim mlekom podvlači se nedoumica o faktoru koji utiče na kvarenje prirode i karaktera junaka, a u čitaocu se umnožavaju pretpostavke o tome šta je bilo presudno da Hafiz postane onaj koji uništava sve pred sobom.

Implicitan odgovor krije se u citiranom odlomku, u kojem Andrić ontološku dilemu porekla zla u Hafizu vezuje za Božiju volju. Markantan znak u tekstu koji signalizira da je motivaciju junakovog postupanja potrebno tražiti i u duhovnoj sferi, a ne isključivo u spoljašnjim okolnostima i psihološkom profilu, jeste narativni komentar: „jer je bog tad još bio na Hafizovoj strani” (Andrić, 2012: 209). Čitajući to, čitaoci ostaju zapitani zašto bi Alah bio na strani zla, a potom i zbog čega i kada je prestao da podržava Hafiza. U njima se bude reminiscencije na Kuran i ajet, u kojem je pisano da Alah može kažnjavati tuđim rukama: „A niste ih vi ubijali, nego ih je Alah ubijao [...] da bi vjernike lijepom kušnjom iskušao” (Sura Al-Anfal, 8: 17). Povezuju da je u liku Andrićevog junaka potrebno posmatrati božijeg poslanika koji kažnjava sirijske pobunjenike, jer su se oglušili o zapovest i zakon sultana, božijeg izaslanika i izabranika. Usmereni ovom mišlju, čitaoci saosećaju sa junakom i opravdavaju njegovo delovanje, shvatajući da je svrhovitost zla koje je nanosio bila da umiri sirijski narod i orijentiše ih ka putu pokajanja.

No, kako radnja odmiče, čitalačka publika uočava da se priroda empatije menja paralelno sa dinamizacijom junaka i transformacijom od božijeg poslanika do kažnjenika i pokajnika. U tom procesu krucijalnu ulogu igra narativna epizoda posvećena Hafizovoj odluci da spasi život jednoj Sirijki, epizoda koja počiva na kauzalitetu odnosa Hafiza i Alaha. Ona na nivou interpretacije fenomena narativne empatije potvrđuje činjenicu da je „lakše razviti empatiju i staviti se u ulogu junaka ukoliko postoji kohezija između jedinica radnje, karakterizacije i postupaka junaka” (Kin, 2007: 87), dok na nivou značenja rasvetljava da Bog ne kažnjava Hafiza što je učinio dobro delo i poštedeo život umirućoj Sirijki, nego usled toga što je ispoljio svoju samovolju, donevši odluku da se božija kazna neće odnositi na tu ženu. Imajući u vidu da je Andrić verovao da „književnost treba da obuhvati sva crna mesta psihologije i široko polje iskustva drugih ljudi” (Vulf, 1919: 215), ne čudi nas što se odlučio da božija kazna Hafizu stigne iz ruku upravo te Sirijke, njegove

Maša Lj. Petrović

„najmilije žene”, da stigne od bića „najdražeg od svih bića” i od jedinog stvorenja „nad kojim se sažalio, koje mu je bilo blisko i kojem je u životu poverovao” (Andrić, 2012: 209). Upravo taj obrt da bol i kazna dolaze od nekoga koga čovek voli i kome veruje provocira duboku potresenost kod čitaoca i otvara prostor za empatijsko razumevanje Čelebi-Hafiza kao tragičnog junaka. Pri tome, važno je napomenuti da psihološki mehanizam identifikacije, zasnovan na sažaljenju prema unutrašnjem potresu koji u junaku izaziva paradoksalna mena bliskosti izdajom, dovodi do toga da čitalac proživi stradanje lika kao lično i neotuđivo iskustvo. Posledično, čitalac percipira da cilj pripovedanja nije isključivo u prikazivanju promene okolnosti i patnje junaka, no i u provociranju moralne i emocionalne reakcije i razumevanja ljudske slabosti, krivice i božije kazne. Tako se empatija ne zadržava na površini saosećanja, nego postaje suštinski kanal razumevanja Čelebi-Hafizove metamorfoze i božanske uloge u njoj.

Empatija kao veza između sveta prestupnika i zatvorskog upravnika

Andrićev kratki roman *Prokleta avlija* od prvog objavljivanja 1954. godine pa sve do današnjeg dana inicira veliku privrženost čitalačke publike, jer u njemu postoje aktuelni pripovedni kompleksi zbog kojih „čitaoci tokom sedam decenija pristupaju njegovom čitanju i ispoljavaju strast prema radnji i narativu, strast koja je povezana sa načinima na koje priča odražava emocije pripovedača i karaktera” (Petrović, 2024: 56). S obzirom na to da roman obiluje raznovrsnim likovima, od nevinih žrtava do surovih moćnika, čitaoci u različitim trenucima osećaju sažaljenje, zgražavanje, divljenje ili tugu. Na taj način se postiže široka emocionalna uključenost u pripovedani svet i podstiče se prepoznavanje ljudskih slabosti i vrlina u različitim oblicima. Međutim, kada je reč o proučavanju fenomena narativne empatije prema negativnom liku, naročito je značajan odnos koji se kod čitalaca gradi prema Karađozu, upravniku stambolskog istražnog zatvora, jer je u njegovoj figuri sublimirano iskustvo moralne ambivalentnosti, unutrašnjeg rascepa i celoživotne potrage za ličnim identitetom, što omogućava empatijsko sagledavanje čak i onoga ko izaziva strah i nanosi bol drugome.

Slično sa prethodno interpretiranim pripovetkama, značajni udeo u empatiji prema Karađozu poseduje pripovedačeva deskripcija samog junaka, odnosno pružanje čitaocu uvida u junakovu prošlost, u njegovo detinjstvo i formativne godine, kao i otvaranje mogućnosti za praćenjem unutrašnjih mena. Indikativne su rečenice:

Napustio je školu i počeo da se druži sa kafanskim sviračima i mađioničarima, sa kockarima, pijanicama i pušačima opijuma. Sam nije imao nekog dara za veštine, ni prave strasti za kocku ili piće, ali ga je privlačio taj svet i sve ono što se plete oko njega, isto kao što ga je odbijalo sve što je pripadalo svetu mirnih, običnih sudbina, ustaljenih navika i redovnih obaveza (Andrić, 1963: 27),

jer one jesu motivacijski zalog i objašnjenje da pripovedač gradi psihološki profil junaka kroz postepenu transformaciju od nadarenog i poslušnog dečaka do nekoga ko se svesno udaljava od ustaljene svakodnevice, što kod čitaoca izaziva složenu emotivnu reakciju i podstiče razumevanje za unutrašnji nemir koji junaka goni ka društvenoj margini. Kada se ovaj odlomak uporedi sa kasnijim opisom junaka kao upravnika stambolskog istražnog zatvora, koji surovo i hladno postupa prema onima sa kojima je nekada delio isti svet margine, empatija čitaoca dobija novu dimenziju, prerastajući u etičko preispitivanje kako i zašto neko ko je bio žrtva lične dezorijentacije postaje oruđe sistema i njegov represivni produžetak. Ta nagla, ali psihološki utemeljena promena od onoga koji je tražio pripadnost u haosu, do onoga koji kontroliše i kažnjava kaos izaziva kod čitalaca osećaj složene empatije, ne prema postupcima junaka, već prema njegovoj unutrašnjoj rascepljenosti. To je možda najvidljiviji trag tragičnosti čoveka u Andrićevom delu, tragičnosti onog koji je morao da potisne, transformiše ili prikrije ono što jeste da bi se uklopio u poredak, ali ga njegova suština i dalje prati kao nemi odraz. Karađoz se zbog te rastrgnutosti između onog što jeste i onog što mora da bude, kao i zbog načina na koji je tražio svoj identitet i pokušao da preosmisli sebe, da svoju prirodu, sklonu igri i neizvesnosti, uklopi u institucionalni okvir, približava čitaocima.

Međutim, odnos čitalaca prema Karađozu ne proizilazi samo iz psihološki složene građe njegovog lika, naprotiv, on je svesno pojačan intervencijama neimenovanog mladog pripovedača, koji priču prenosi na osnovu fra Petrovog kazivanja. On otvoreno ukazuje na fra Petrovu pripovednu nameru da pripovedanje o upravniku stambolskog istražnog zatvora rezultira emotivnim odzivom slušalaca i čitalaca:

Često je fra Petar pričao o Karađozu, uvek sa pomešanim osećanjem ogorčenja, gnušanja i neke vrste nehotećnog divljenja, sa čuđenjem koje ni samo sebe ne shvata, ali i sa željom i potrebom da što bolje rečima prikaže sliku toga čudovišta, kako bi postala jasna i onome koji sluša i kako bi joj se i on čudio (Andrić, 1963: 43).

U tom smislu, Andrićeva narativna tehnika i intencija njegovih pripovedača se podudara sa stanovištem Suzan Kin, koja ističe da je u izučavanju narativne empatije ključno pitanje da li pripovedač i implicitni autor računaju na empatiju kao deo kompozicije i kao nameru usmerenu ka čitaocu (v. Kin, 2007: 60). U ovom romanu, pripovedačka struktura i stil izrazito vode čitaoca ka takvoj empatijskoj reakciji, pri čemu fra Petar i mladi pripovedač, svaki u svojoj narativnoj ulozi, aktivno grade receptivni svet u kome Karađoz ne može biti sagledan jednodimenzionalno. Kauzalno, i poruke koje *Prokleta avlija* prenosi posredstvom tematizovanja ovog lika korespondiraju sa „određenim sistemima etičkih, socijalnih i emotivnih principa što ih čitaoci nose kao preduvjerena u okviru posebnog sklopa svoje ličnosti”

(Bjelanović, 2022: 87) i zbog toga čitaoci odgovaraju empatijom, a ne frustracijom, gađenjem ili nekim drugim emocionalnim odgovorom.

Zaključna razmatranja

Narativna empatija prema negativnim junacima u proznom opusu Ive Andrića ne proizlazi iz saosećanja sa zlom, već počiva na duboko promišljenim umetničkim strategijama koje čitaoca vode ka razumevanju kompleksnosti ljudske prirode i okolnosti koje su prouzrokovale nasilje. Činjenica da se empatija rađa prema junacima koji bi, u stvarnom životu, bili odbojni, opasni i nemoralni, uslovljena je narativnim načinima predstavljanja njihove priče, odnosno nizom pripovednih tehnika koje omogućavaju čitaocu da ponire u unutrašnji svet junaka i sagledava njihove postupke kao rezultat unutrašnjih konflikata, psiholoških trauma i istorijskih nepravdi. Jedan od ključnih mehanizama koji podstiče narativnu empatiju jeste štafetni model pripovedanja, naročito izražen u pripoveci „Trup” i romanu *Prokleta avlija*, u kojima višeslojna struktura naracije tj. smena primarnog, sekundarnog i tercijarnog pripovedača dovodi do efekta posredovanog svedočenja. Ovim menama pripovedača ukazuje se na to da je zlo koje Čelebi-Hafiz i Karađoz čine tragičan ishod složenih životnih i društvenih tokova. Takođe, ovakva organizacija narativa smanjuje distancu između čitaoca i junaka, otvarajući prostor za intuitivno razumevanje njihovih motiva i trenutaka slabosti. Posredovani pristup narativu, za razliku od direktne, sveznajuće perspektive, aktivira složeniji doživljaj unutrašnjih konflikata, što znatno utiče na razvijanje saosećanja.

Pored strukture pripovedanja, doprinos fenomenu čitalačke empatije prema negativnim junacima daju i tehnike duboke psihologizacije, odnosno izražene deskripcije unutrašnjeg sveta, misli, emocija, straha i frustracija junaka. Čitalac dobija uvid u mehanizme unutrašnje borbe, u nemoć ratnika da se prilagode mirnodopskom vremenu, u osećanje gubitaka i nesnalaženja u društvenom prostoru koji više ne priznaje vrednosti u kojima su ti junaci vaspitani. Upravo te unutrašnje pukotine čine da zločinac bude posmatran kao žrtva, pri čemu se njegova odgovornost ne relativizuje, nego se u fokus postavlja lična i šira porodična istorija koja je prethodila zločinu. Njihovi postupci, ma koliko destruktivni bili, kao što je to slučaj u Madžarovom obračunavanju sa svakim živim bićem koje se nađe pred njime ili u Đerzelezovom nasilničkom postupanju prema ženama, dobijaju novo značenje kada se čitaocu otkrije da su motivisani osvetom, poniženjem, identitetskim lutanjima ili nužnošću da se pronađe smisao sopstvenog bitisanja.

Narativna empatija gradi se i posredstvom fizičkog portretisanja književnih likova, koje se kada je reč, primerice, o Čelebi-Hafizu, ne zaustavlja na vizuelnom opisu. Ono prelazi u simboličko označavanje, budući da njegove telesne deformacije, zahvaljujući hiperboli, kontrastu i simbolu, pomoću kojih su stilizovane i jezički

uobličene, postaju izraz duhovne praznine, gubitka identiteta, moći i ljudskog obličja. Kontrast između šarenih odora i fizičkog deformiteta Čelebi-Hafiza, analoške metafore menjanja prirode junaka i pokvarenog mleka ili hiperbole u opisu zločina i nasilja Karađoza, Mustafe Madžara i Alije Đerzeleza, stvaraju narativnu atmosferu koja čitaocu ne dozvoljava da ostane nem na njihove sudbine. Naprotiv, tera ga da razmišlja, oseća i da, uprkos svojim moralnim načelima i principima, razume. U tom kontekstu, Andrićeva proza pruža snažan primer kako književnost i stilsko-jezičko tkanje teksta može da preoblikuje naš odnos prema zlu i da nas usmeri da ga, ne negirajući i ne opravdavajući, sagledamo u njegovoj duboko ljudskoj, tragičnoj i često paradoksalnoj suštini, koja podrazumeva psihološki, socijalno i ideološki motivisanu moralnu devijaciju.

Udružujući složenu narativnu strukturu, pripovedne tehnike i stilsko oblikovanje, Andrićev tekst o antijunacima se pretvara u prostor etičke introspekcije, u kojem je narativna empatija funkcionalna u razotkrivanju složenosti čovekovog pada u neprilično ponašanje, nasilje i zlo. Umesto da se distancira, čitalac se poziva na sagledavanje lične patnje, kroz koju ovi negativni modeli ponašanja bivaju demistifikovani i oprizoreni kao tragična slabost, a ne kao demonska suština junaka. Narativna empatija se rađa kada čitalac Andrićevog narativa uoči da se iza maske nasilnika krije individua koja pati, koja je osramoćena, razočarana ili duhovno ranjena; kada shvati da je zlo sastavni deo ljudske drame, često povezane s neostvarenom pravdom, izneverenim idealima ili zabludom o sopstvenoj svrsi. Stoga se može zaključiti da je Andrićevo delo poziv na ispitivanje, proživljavanje, saosećajnost i etičku i emotivnu angažovanost prema junacima, njihovim razmišljanjima, osećanjima i delovanjima, čak i kada su ona dijametralno suprotna i izuzetno udaljena od onoga što je suština bića samog čitaoca.

Reference

- Andrić, I. (1963). *Prokleta avlija*. Beograd: Nolit.
- Andrić, I. (2012). *Sabrane pripovetke*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Bjelanović, N. (2022). *Narativni sentiment*. Beograd: Institut za književnost i umetnost.
- Božić, S. (2020). Empatijsko-etički model čitanja u nastavi književnosti. *Književna istorija*, godina 52, broj 170, 295–318.
- Brecht, B. (1964). *Brecht on Theatre: The Development of an Aesthetic*. New York: Hill and Wang.

Maša Lj. Petrović

Đukić Perišić, Ž. (2012). *Pisac i priča*. Novi Sad: Akademska knjiga.

Hakemulder, J. (2004). Foregrounding and Its Effect on Readers Perception. *Discourse Process*, volume 38, number 2, 193–218.

Karić, E. (prev.). (2019). *Kur'an* (Sura Al-Anfal). Sarajevo: Centar za napredne studije.

Keen, S. (2007). *Empathy and the Novel*. Oxford: University Press.

Milošević, N. (1965). *Negativni junak*. Beograd: Vuk Karadžić.

Nell, V. (1988). *Lost in a Book: The Psychology of Reading for Pleasure*. New Haven and London: Yale University Press.

Petrović, M. (2023). Pripovetka „Put Alije Đerzeleza” kao matična ćelija pripovednog opusa Ive Andrića. *Književnost i jezik*, volumen 70, broj 1, 139–155.

Petrović, M. (2024). Emocionalni pejzaž romana *Prokleta avlija* Ive Andrića. *Baština*, volumen 34, sveska 63, 45–59.

Rekalkati, M. (2014). *Šta ostaje od oca*. Novi Sad: Akademska knjiga.

Stockwell, P. (2002). *Cognitive Poetics: An Introduction*. London and New York: Routledge.

Woolf, V. (1919). *The Common Reader*. New York: Harcourt.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

82.09(082)

81'23(082)

7(082)

159.942.2(082)

80(082)

MEĐUNARODNA naučna konferencija Jezik, književnost i empatija (14 ; 2025 ; Београд)

Jezik, književnost i empatija / Četrnaesta međunarodna naučna konferencija Jezik, književnost i empatija, 30–31. maj 2025, Alfa BK Univerzitet, Beograd = Language, literature, and empathy / Fourteenth international conference Language, literature, and empathy, 30–31 may, 2025, Alfa BK University Belgrade ; [editors, priređivači Tijana Parezanović, Milena Stojanović, Jovana Čaprić]. - Beograd : Alfa BK univerzitet =Belgrade = Alfa BK University, 2025 (Kraljevo : Glamur). - 533 str. ; 24 cm

Radovi na srp. i engl. jeziku. - Tiraž 150. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija uz svaki rad.

ISBN 978-86-6461-094-0

a) Књижевност -- Мотиви -- Емпатија -- Зборници b) Уметност -- Емпатија -- Зборници v) Психолингвистика -- Зборници g) Емпатија -- Зборници

COBISS.SR-ID 179920905